

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ОСВІТНІХ МІГРАНТІВ ДО УМОВ ЖИТТЯ ЗА КОРДОНОМ

Статтю присвячено адаптації українських студентів до життя і навчання за кордоном. Здійснено контент-аналіз відповідей на анкету, розміщену на одному з українських сайтів, та матеріалів інтерв'ю з українськими студентами, що навчаються за кордоном. Виділено типові проблеми, які виникають у студентів, котрі поїхали вчитися за кордон.

Ключові слова: освітня міграція, адаптація, стратегії акультурації, контент-аналіз, методика «незакінчені речення», проблеми українських студентів за кордоном, ксенофобія, практики уникання, допомога в адаптації.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування актуальності дослідження. У доповіді Департаменту ООН з економічних та соціальних питань від 11.09.2013 засвідчено рекордну кількість мігрантів у світі: 232 млн осіб, або 3,2 % населення Землі [9]. Кількість людей, які щороку з освітньою метою виїжджають за кордон, за експертними оцінками, перевищує 5 млн осіб. Сумарні доходи ринку освітніх послуг перевищують 100 млрд доларів США, і цей ринок стрімко зростає – за даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), кількість іноземних студентів збільшилася з 800 тис. осіб у 1975 р. до 3,7 млн осіб у 2009 р. [11, с. 43].

Змінюючи тимчасово, а інколи назавжди, місце проживання, молодь стикається з певними труднощами входження в нову культуру, в простір незнайомих законів, правил і традицій. Більше того, опиняється в ситуації відірваності від свого звичного соціального кола, батьків та друзів. Дослідження того, як українські студенти долають ці труднощі, актуальне як для тих, хто має намір виїхати на навчання за кордон, так і для працівників університетів, відповідальних за успішну адаптацію іноземних студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині можна виокремити низку підходів до вивчення міграції в соціальних науках, зокрема: системний, функціональний, структурний, біхевіористський, теорію соціальних змін, концепцію «тяжіння-виштовхування», теорію «міграційного ланцюга». Освітня міграція вивчалася О. Ареф'євим, О. Вихованець, К. Гавріловою, Е. Яценко, Р. Ембрехт, Ж. Зайончковською, Н. Криловою, С. Лебедевою, О. Малиновською, Е. Нагайцевою, Е. Письменною, Ю. Чекушиною, Е. Шпет, Т. Юдіною.

Питання адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ Російської Федерації досліджувалося В. Антоною, М. Вітковською, І. Троцук, О. Домопровською, Ю. Дорожкіним, Л. Мазітовою, Т. Лондаджим, М. Сафроною, Т. Фоміною; адаптація іноземних студентів до навчання в Україні вивчалася І. Зарубінською, О. Іщенко, М. Файсалом; адаптація українських студентів до навчання у ВНЗ Польщі – О. Біляковською.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження процесу адаптації українських студентів за кордоном не проводилося, за винятком роботи О. Біляковської, яка вивчала адаптацію українських студентів до навчання у ВНЗ Польщі. Отже, існує нагальна наукова проблема відсутності знання про особливості процесу адаптації українських студентів за кордоном (у різних країнах перебування).

Мета цієї наукової роботи полягає у виявленні проблем адаптації українських студентів за кордоном.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження було зібрано письмові відповіді українських студентів, які навчаються за кордоном, на відкриті запитання анкети. Також розроблено кодифікатор для контент-аналізу відповідей респондентів. На основі концепції відомого канадського крос-культурного психолога Дж. Беррі було здійснено аналіз даних, виявлено притаманні українським студентам практики (узвичаєні повторювані дії) адаптації.

Оскільки кожен тип міграції має свої особливості, для коректного дослідження адаптаційних проблем мігрантів на мікрорівні потрібно зосереджувати увагу на конкретному її типі та групі, в нашому випадку – це освітня міграція студентів.

На нашу думку, *освітня міграція* – це соціо-психологічне поняття, яке описує процес тимчасового переміщення осіб із метою здобуття освіти за межами власного місця походження. Цей процес може здійснюватися в межах однієї країни (міжрегіональна міграція) та між країнами (виїзд учня/студента за кордон). Характерною рисою освітньої міграції є певне обмеження до конкретної вікової групи, яка, своєю чергою, володіє непересічним потенціалом з погляду динамізації соціально-економічної системи.

Характерними рисами освітньої міграції є короткотерміновість, більш-менш чітко окреслений часовий проміжок перебування, а також мета переїзду – здобуття освіти за кордоном. До освітніх мігрантів належать особи, які здобувають за кордоном вищу, післядипломну та іншу освіту [8, с. 233].

Стратегії адаптації мігрантів до нових умов можна класифікувати по-різному. Для виявлення проблем мігрантів було проведено пілотажне контент-аналітичне дослідження, що ґрунтувалося на моделі стратегій адаптації (*аккультурації*) Дж. Беррі. Серед стратегій аккультурації цей автор виділяє інтеграцію, асиміляцію, сепарацію та маргіналізацію. В основі стратегій адаптації мігранта Дж. Беррі вбачає два виміри-прагнення – підтримувати свою колишню культуру і приймати нову [1].

Оскільки наше дослідження є пілотажним, було обрано 42 інтерв'ю з українськими студентами, що перебувають за кордоном. Спершу було розглянуто сімнадцять документів із сайту [12] з рубрики «Закордонний паспорт». Нами було обрано цей ресурс, оскільки він позиціонується як такий, що допомагає студентам знайти інформацію як про освіту, гранти, методики навчання, так і про науку, інтелектуальне дозвілля. Ми виокремили саме вищезазначену рубрику, оскільки в ній є однаковий для всіх список запитань (анкета), на які відповідають студенти. Було проаналізовано відповіді, які завершувалися такими реченнями: *«Найскладнішим моментом після мого переїзду за кордон було...»*, *«Те, що мене підтримує, коли я далеко від дому, це...»*. *«Коли я поїхав/поїхала за кордон, для мене було незвично (дивно)»*, тому що в них відображено питання, що цікавили нас у рамках цього дослідження.

Для збільшення вибірки було проведено експрес-опитування студентів, які навчаються за кордоном, що обиралися за допомогою методу снігової кулі. Студентам, які погодилися брати участь у дослідженні, було запропоновано продовжити ті ж самі три тези, що містились на

ресурсі [12]. А саме: *«Найскладнішим моментом після мого переїзду за кордон було»*; *«Те, що мене підтримує, коли я далеко від дому, це...»*; *«Коли я поїхав/поїхала за кордон, для мене було незвично (дивно)»*. Таким чином було отримано ще 25 інтерв'ю. Молоді люди, обрані для дослідження, навчаються(-лись) у різних країнах: Італія, Канада, Китай, Нідерланди, Німеччина, Польща, США, Франція, що підвищує евристичний потенціал отриманої інформації та забезпечує дослідника від одностороннього погляду на поставлену проблему. Ознайомлення з відповідями дало змогу виділити **чотири категорії основних проблем** українських студентів за кордоном:

- побутові (пошук роботи, житла, освоєння в місті, вартість життя, організація часу);
- соціально-психологічні (сум за близькими та батьківщиною, необхідність бути самостійним, знайти нових друзів);
- освітні (відмінності в цінностях освіти, вимогах до навчальних робіт, стосунках викладач – студент);
- культурно-комунікаційні (не володіння / низький рівень володіння місцевою мовою, відмінності культур, різноманітність національного складу, особливості місцевого менталітету).

Було зафіксовано таке співвідношення проблем, які відмічали студенти: культурно-комунікаційні – 43 %; соціально-психологічні – 21 %; освітні – 19 %; побутові – 17 %.

Отже, найбільше проблем (43 %) у студентів виникає в культурно-комунікаційній сфері. У цій категорії студентів особливо турбує необхідність спілкування іноземною мовою та багатонаціональний склад, який може бути як у країні, так і в конкретному університеті. Водночас українські студенти у своїх відповідях жодного разу не зазначили випадків дискримінації, ксенофобії, насильства щодо іноземців. Навпаки, толерантність і ввічливість мешканців країн перебування впадає у вічі і часто відзначається як щось незвичне. На підтвердження цієї тези наведемо уривок із вражень студентки, яка навчається у Швейцарії: *«Дуже подобається і те, що Женева – це інтернаціональне місто. Ти можеш бути тут “різним”, “іншим”, адже тут живуть люди з усіх куточків світу. Іноді мені здається, що навіть якщо в тебе буде хвіст, люди навколо нічого не скажуть та подумують, що ти просто звідкись здалека... Таке ставлення до свободи вибору та відсутність критеріїв “нормальності” роблять місто унікальним»*. Але насправді доброзичливість, ввічливість і толерантність є

поширеним явищем у Європі, про що пишуть студенти, які навчаються в Німеччині («*усі дуже правильні, ввічливі і приємні*»), у Франції («*незвично було чути від незнайомих студентів "Bonjour", незвично було вітатися з водіями місцевих автобусів та дякувати при виході*», «*дуже приємна річ – їхня ввічливість*»), у Великій Британії («*доброзичливість людей*»), у Швеції («*наскільки тут усі довіряють один одному*»), у Нідерландах («*відчуття свободи: пересування, поглядів та висловлювань*») та в інших країнах.

Це контрастує із сучасною ситуацією перебування іноземного студента в Україні. Харківська правозахисна група провела опитування 68 іноземних студентів. Із них 49 осіб засвідчили, що міліція затримувала їх навіть тоді, коли вони мали при собі документи, 34 студенти-іноземці визнали, що звільнитись від «пильної опіки» міліціонерів їм вдавалося лише за умови сплати грошей (називалися різні суми – від 20 гривень до 60 доларів), купівлі пива або кави, «дарування» певних речей тощо [7, с. 14]. На жаль, ми маємо незначну кількість досліджень щодо виявів ксенофобії та нетолерантності стосовно студентів-іноземців в Україні, а результати цих досліджень суттєво відрізняються. За даними О. Іщенко [2], забезпечення власної безпеки є однією з проблем, з якими найчастіше доводиться стикатися студенту-іноземцю. А в дослідженні, яке виконав Мохаммад Луай Файсал [10], стверджується, «що, з одного боку, студенти відповідають, що почувають себе в місті досить безпечно, а з іншого – бажають навчитися давати відсіч, а також активно займаються спортом» [10].

Також неоднозначні дані отримано російськими дослідниками явищ ксенофобії, расової дискримінації та проявів насильства щодо іноземних студентів. Наприклад, 44 % студентів-іноземців Воронежської державної медичної академії заявили під час опитування, що зазнавали расової дискримінації на вулиці [4]. За даними Т. Лондаджим [5, с. 22], який опитував студентів-іноземців із Москви та Іваново, об'єктом насилля з боку місцевого населення частіше стають студенти-чоловіки, із яких 77 % зазначили, що стикалися з насиллям (деякі неодноразово). Водночас у дослідженні адаптації іноземних студентів до перебування в Російській Федерації, що проводилося у 2008 р. у Москві, Воронежі і Томську (опитано 776 осіб), проблеми високого рівня націоналізму, расизму, небезпеки для життя посіли лише п'яте місце серед основних складнощів, з якими стикаються іноземні студенти в Росії [6]. Одним із пояснень цього може бути те, що в цих дослідженнях не розмежовува-

лися дані про студентів-іноземців із «близького» та «далекого» зарубіжжя, в той час як студенти з пострадянських держав мають зазвичай кращий рівень володіння російською мовою та досвід спілкування з росіянами. Іншим поясненням може бути те, що значні відмінності в рівні ксенофобії були в різних містах. Треба зазначити, що проблеми проявів расизму та нетолерантності тісно пов'язані з культурно-комунікаційними проблемами, оскільки виявляються в переважній більшості випадків у словесних образах. Є підстави вважати, що культурно-комунікаційні проблеми стоять на першому місці у студентів-іноземців, для яких мова країни перебування не є рідною [3; 6].

Серед соціально-психологічних проблем, із якими стикаються студенти, можна виділити ті, що пов'язані з новим життям за кордоном (у нашому випадку – 61 %) та з попереднім життям, батьківщиною (39 %). Останні, своєю чергою, теж можна класифікувати на дві субкатегорії: сум за атмосферою, зокрема домашнім затишком (28 %), та сум за оточенням – рідними, друзями, близькими (72 %).

Ті студенти, які поїхали за кордон, так чи інакше стикаються з новою системою освіти, цінностями, вимогами до навчальних робіт, розкладом, ставленням викладачів, певною спрямованістю навчання (практичною, теоретичною, з акцентом на самостійну роботу). У результаті контент-аналізу було виявлено, що найбільше студенти виокремлюють проблеми при звичаєння до загальної системи освіти (24 %), пристосування до ритму навчання (17 %) та формату стосунків викладач – студент (17 %). Інші проблеми – це пристосування до оформлення робіт, практичної спрямованості навчання, цінностей освіти та великої кількості самостійної роботи.

Називаючи побутові проблеми, студенти найбільше звертають увагу на складнощі з пошуком роботи, житла, на необхідність облаштування в місті, освоєння правил та законів країни.

Як уже зауважувалося, в рамках нашого дослідження було обрано два основних виміри адаптації: спрямованість на інтеграцію (аккультурацію в культуру країни-реципієнта) та домінування практик уникання (підтримання рідної культури та абстрагування від проблем адаптації). Було виявлено, що українські студенти, які взяли участь у дослідженні, схильні до практик уникання (79 %).

До практик, пов'язаних зі стратегією інтеграції в нове суспільство, які українські студенти називали, належали: вивчення мови, пошук нових друзів, нові хобі (наприклад, спорт, туризм).

Як уже було зазначено, стратегія уникання включала в себе практики, пов'язані з підтриманням зв'язку з батьківщиною та «втечею від реальності». Розподіл між цими двома категоріями вийшов такий: в українських студентів за кордоном домінують практики, спрямовані на підтримання зв'язку з батьківщиною, попереднього («старого») кола спілкування (76,9 %).

Окремою категорією контент-аналізу фіксувалось, чи наявна допомога в адаптації з боку приймаючої сторони. Було виявлено таких агентів, які підтримують наших студентів за кордоном:

- місцева діаспора;
- психологи при університеті;
- відділи роботи з іноземними студентами університетів;
- відділи організацій, які видали грант на освіту.

Найбільш активно згадувались різноманітні організації при університетах, що сприяють інтеграції студентів в університетську спільноту. Студентам пропонують мовні курси, проводяться вечірки, дискусійні клуби та презентації, призначають тьюторів із місцевих студентів, які допомагають як з орієнтацією в місті, так і з пристосуванням до систем навчання.

Окремо варто відмітити інституції, які надають гранти на навчання, зокрема програми обміну Еразмус Мундус (Erasmus Mundus) та імені Фулбрайта (Fulbright). Ці інституції організують додаткові заходи та зустрічі саме для своїх стипендіатів, допомагаючи талановитій молоді спілкуватися між собою, ділитися ідеями та створювати нові проекти.

Розглядаючи шляхи підвищення ефективності адаптаційних заходів на структурному рівні, потрібно забезпечити входження мігранта в спільноту:

- а) університетську;
- б) локальні (населеного пункту, де розташований університет);
- в) загальнодержавну.

Це допоможе уникнути конфліктів на різних рівнях між мігрантами та місцевим населенням, а також може сприяти вибору іноземним студентом стратегії тимчасової інтеграції як

оптимальної, оскільки громада, що приймає, у такий спосіб забезпечить пояснення правил та традицій, освітніх цінностей та норм, нарешті – орієнтування в місті, а також допоможе у створенні нового кола спілкування. Важливу роль у цьому питанні відіграють державна політика та ЗМІ.

Окремо слід наголосити на важливості компетентної роботи психологів та соціальних працівників, які допоможуть мігрантам подолати перші психологічні кризи, пов'язані з необхідністю бути самостійним, відірваністю від друзів та рідних та високою інтенсивністю змін навколо них.

Висновки

У результаті проведеного контент-аналізу відповідей на анкету, розміщену на одному з українських сайтів, та матеріалів інтерв'ю з українськими студентами, що навчаються за кордоном, було виявлено, що найбільшою групою проблем для українських студентів, котрі навчаються за кордоном, є культурно-комунікаційні, а найменшою – проблеми в галузі освіти. Також було визначено **два основні виміри адаптації** у сфері освітньої міграції. *До першого* можна віднести **спрямованість на інтеграцію** в суспільство-реципієнт (прийняття нової культури та інструментальну адаптацію до нових умов життя). *До другого* – **уникання проблем та ризиків**, із якими стикалися мігранти, що реалізувалося через практики, які було об'єднано в категорії «втеча від реальності» та «зв'язок з батьківщиною». Українські студенти поєднують інтеграцію в нову культуру з підтриманням своєї культури (домінують практики підтримання зв'язку з батьківщиною). Очевидно, що це дає змогу здійснювати культурну та інструментальну адаптацію до нового середовища, не надто знижуючи почуття психологічного благополуччя, завдяки спілкуванню з рідними, друзями та земляками. Також велику роль у полегшенні адаптації відіграють агенти, що допомагають адаптуватися на місці (різні структури в університеті, місцеві діаспори, організатори стипендіальних програм).

Список літератури

1. Боттаева З. Х. Влияние стратегий адаптации трудовых мигрантов на их психологическое благополучие [Електронний ресурс] / Зарина Хизировна Боттаева // Альманах современной науки и образования. – Режим доступу: <http://www.hse.ru/data/224/804/1228/7%D0%91%D0%BE%D1%82%D1%82%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0-%D0%98%D0%A2%D0%9E%D0%93.pdf>. – Назва з екрана.
2. Іщенко О. Інтернаціоналізація студентського освітнього середовища: особливості протікання процесу в Україні / О. Іщенко // Вісник НТУУ «КПІ»: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – № 2. – С. 18–23.
3. Кошелева Е. Ю. Социологический портрет образовательного мигранта из стран АТР на примере Томского политехнического университета [Електронний ресурс] / Елена Юрьевна

- Кошелева, Елена Игоревна Самофалова. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/5874796/>. – Назва з екрана.
4. Кривцова И. О. Социокультурная адаптация иностранных студентов к образовательной среде российского вуза (на примере Воронежской государственной медицинской академии им. Н. Н. Бурденко) [Электронный ресурс] / И. О. Кривцова // Фундаментальные исследования. – 2011. – № 8. – С. 284–288. – Режим доступу: www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=27948. – Назва з екрана.
  5. Лондаджим Т. Социокультурная адаптация иностранных студентов, обучающихся в российских вузах : автореф. дис. ... канд. соц. наук [Электронный ресурс] / Тьерри Лондаджим. – Нижний Новгород, 2012. – Режим доступу: <http://www.unn.ru/pages/dissert/999.pdf>. – Назва з екрана.
  6. Полетаев Д. В. Вузы России как механизм адаптации учебных мигрантов [Электронный ресурс] / Д. В. Полетаев, С. В. Дементьева, С. Г. Лебедева // Демоскоп Weekly. 1–17 мая 2009–2012. – № 375–376. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2009/0375/analit05.php>. – Назва з екрана.
  7. Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки / Харківська правозахисна група. – Харків : Права людини, 2009. – 192 с.
  8. Бэррон Р. Социальная психология группы: процессы, решения, действия / Р. Бэррон, Н. Керр, Н. Миллер. – СПб. : Питер, 2003. – 272 с.
  9. США, Россия, Германия и Саудовская Аравия – в числе десятки стран, принимающих наибольшее число мигрантов / Центр новостей ООН. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=20179#.UtFBq0Agm5x>. – Назва з екрана.
  10. Файсал Мохаммад Луай. Соціокультурні чинники соціалізації іноземних студентів (на матеріалах ВНЗ Запоріжжя) : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04 [Электронный ресурс] / Мохаммад Луай Файсал ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2012. – 184 арк. – Режим доступу: <http://mydisser.com/ru/catalog/view/273/828/13554.htm>. – Назва з екрана.
  11. Фурса Е. В. Международная учебная миграция: тенденции и особенности современного развития / Е. В. Фурса, Т. М. Рогова // Вопросы регулирования экономики. – 2012. – Т. 3, № 3. – С. 42–51.
  12. Openstudy [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://openstudy.org.ua>. – Назва з екрана.

A. Girnyk, H. Girnyk

PECULIARITIES OF UKRAINIAN EDUCATIONAL MIGRANTS' ADAPTATION TO LIVING CONDITIONS ABROAD

The article is dedicated to the observation of adaptation problems and strategies of the young Ukrainian students abroad. The material was formed on the content-analysis results of the questioners from one popular Ukrainian web-site and face-to-face interviews.

Keywords: educational migration, adaptation, acculturation strategies, content analysis, incomplete sentence method, problems of Ukrainian students abroad, xenophobia, avoidance practices, help in adaptation.

Матеріал надійшов 14.05.2014